

- ²³ ДА СБУ по Чернігівській області. – Спр. П-8633. – Арк. 96.
- ²⁴ ДА СБУ. – Справа Ф.П. 67337 – Арк. 1–3.
- ²⁵ Академічне релігієзнавство – К.: Світ знань, 2000. – С. 465–466.
- ²⁶ Записка Польского Бюро ЦК РКП(б) о суде над католическими польскими священниками. – //http://pms.orthodoxy.ru/abort/mr/books/history/library/archvs2.htm
- ²⁷ Блажевич О.Ю., Григоренко В.О. З історії релігійного життя поляків краю // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. – Хмельницький: “Поділля”, 1999. – С. 128.
- ²⁸ Академічне релігієзнавство... – С. 475.
- ²⁹ Понтонов О.А. Под властью зверя. – М.: Изд-во Алгоритм, 2004. – С. 576.
- ³⁰ Юбилейный Архиерейский Собор Русской Православной Церкви // <http://www.russian-orthodox-church.org.ru/s2000r09.htm>.

Бабюх В.А.

**Поширення політичних анекдотів
у контексті реакції населення
на суспільні процеси
20 – 30-х рр. ХХ ст.**

На сучасному етапі розвитку історичної науки все більшого значення набувають дослідження питань усної історії, в тому числі анекдотів, які активно поширювалися у радянському суспільстві. Визначення поняття “анекдот” (з грецької *anekdotos* — не виданий) досить неоднозначне. Зокрема, В. І. Даль у “Толковом словаре живого великорусского языка” трактує його як коротку за змістом й стислу за викладом розповідь про цікавий або кумедний випадок¹. Подібне визначення зазначеного поняття знаходимо і в інших російських та українських словникових виданнях².

Більш логічно, на нашу думку, тлумачить поняття “анекдот” “Литературная энциклопедия”, видана в 1929 р., яка

розглядала його як невидану оповідь, що не отримала розголосу³, тобто перебувала під впливом цензури.

Цензура — це не лише спосіб фільтрації окремих елементів того чи іншого конкретного тексту (або недопущення всього тексту цілком), а й механізм регулювання владою свідомості, процесу мислення. Отже, цензура покликана впливати не лише на поширення сукупності текстів, але на весь простір думок, вона забезпечує введення його у межі, найбільш сприятливі для влади⁴. Таким чином, можна вважати, що анекдот, як і велика кількість усних та письмових творів, постійно потрапляв у поле зору цензурних органів.

У порівнянні з іншими текстами анекдот має ряд специфічних особливостей. *По-перше*, як традиційний фольклор, він є продуктом колективної творчості, має переважно анонімний характер. *По-друге*, анекдот має, як правило, усний характер, знаходиться поза нормами офіційної культури. *По-третє*, в анекдоті поєднується функціонування офіційної та неофіційної культур, що дозволяє перекладати інформацію з офіційної мови на неофіційну. Більшість анекдотів порушують принцип “табу” на певну визначену тематику. Ці заборони стали основою, стимулом розвитку радянського анекдоту і надали жанрову локальність, які дозволили йому розвиватися, долаючи різні обмеження⁵. Необхідно відзначити, що в умовах функціонування радянської тоталітарної системи анекдоти мали свої характерні риси. Насамперед, вони є важливим джерелом для вивчення суспільних настроїв, ставлення населення до заходів вищого партійного державного керівництва СРСР у сферах внутрішньої та зовнішньої політики, економіки, культури.

Поширення політичних анекдотів 1920–30-х рр., як власне і в наступні десятиріччя, розглядалося державою через призму “антирадянської агітації та пропаганди” і каралась найсуворішим чином. Не дарма в перші десятиріччя існування радянської влади деякі сміливці жартували: “Оголошено конкурс на кращий анекдот. Перша пре-

мія — двадцять п'ять років в'язниці, друга — двадцять, а дві третіх премії, заохочувальних, — по п'ятнадцять років”.

На жаль, вказані аспекти проблеми не знайшли свого належного висвітлення ні в українській, ні в російській історіографії. Праці Є. Маслової “До історії анекдотичної літератури XVIII ст.”, І. Лядової “Політичний анекдот як джерело історії”, Є. Курганова “Анекдот як жанр”, збірник наукових статей “Історичні анекдоти з російського життя”, статті Н. Фядотової “Анекдот і афористика у сучасній газетній періодиці” та А. Блюма “Благонаміреним та сумним анекдот...” або Мандрівка в архівний застінок”⁶ стали лише першою спробою розібратися у важливому комплексі порушених питань.

Метою цієї статті є з'ясування місця і ролі поширення анекдотів у формуванні суспільної свідомості, вивченні настроїв населення у 1920–1930-х рр.

Аналіз наявних анекдотів, що перебували в обігу становно 20–30-х рр. XX ст., яскраво свідчить про те, що населення СРСР, зокрема України неоднозначно сприймало жовтневі події у Петрограді, встановлення радянської влади в регіонах колишньої Російської імперії. Справджувались слова видатного російського вченого, академіка І. П. Павлова, котрий ще у 1918 р. заявив: “Якщо те, що роблять більшовики з Росією — експеримент, то для такого експерименту я пожалів би надати навіть жабу”.

Стверджуючи доцільність і своєчасність жовтневого перевороту, більшовицька партія започаткувала цілий ряд інституцій, покликаних обґрунтувати позицію РКП(б), довести неминучість “пролетарської революції” в Росії. У 1920 р. за постановою Раднаркому РСФРР була утворена комісія для збору і вивчення матеріалів з історії Жовтневої революції та історії РК(б) — Істпарт. До її складу увійшли відомі діячі більшовицької партії В. Адоратський, А. Бубнов, В. Невський, М. Ольмінський та ін⁷.

В своєму зверненні до учасників і свідків революції голова Істпарту М. Ольмінський відзначав: “Одна з найве-

личніших революцій, поки що національна, але та що має великі шанси розгорітися у світову пожежу, стане предметом значної уваги і ретельного вивчення багатьох і багатьох поколінь. І було б тим більш ганебно, якби ми, учасники і сучасники цієї революції, не поворухнули пальцем, щоб затримати стихію знищення тих найцінніших джерел для цього вивчення, які ще можуть бути збережені, котрі ще не загинули разом з їх живими носіями... Кожне слово того чи іншого історичного документу, придатного тією чи іншою мірою для висвітлення якого-небудь епізоду нашого часу, кожний штрих, кожне врятоване від зникнення у хвилях Лети свідчення, — незалежно від того, чи був сам свідок учасником... або простим глядачем цього “безумства хоробрих”, — все це повинно бути ретельно і до того ж зараз же, негайно підібране, записане, законсервоване для майбутніх історичних праць або вже тепер використане як історичний матеріал”⁸.

Незважаючи на спроби більшовицької партії ствердити власні концепції Жовтневої революції, її світового значення, зовсім інша точка зору була у широких кіл простих спостерігачів “безумства хоробрих”. Остання знайшла своє відображення у серії анекдотів, які поширювалися серед населення.

Зокрема, досить популярним був анекдот, що у практично незмінному вигляді дійшов до наших днів:

“...1917 год. Петроград. Внучка декабриста слышит на улице шум и посылает прислугу узнать, в чём дело. Прислуга возвращается:

— *Барыня, там революция!*

— *О, революция, как это прекрасно! Мой дед тоже был революционером! И чего же они хотят?*

— *Они хотят, чтобы не было богатых.*

— *Странно... А мой дедушка хотел, чтобы не было бедных”⁹.*

Вже у перші місяці встановлення радянської влади народні маси зрозуміли весь негативізм нового порядку

більшовиків. Саме тому, в 20–30-х рр. ХХ ст. серед широких верств населення передавались з вуст в уста анекдоти, осучаснені в наші дні. Серед них:

*“Два старых большевика:
— Помнишь, Вася, как мы брали Зимний?
— Да, погорячились...”*

Характерно, що ставлення до революції представників самих різних верств населення знайшло відображення в анекдотах, куплетах, частівках, поширюваних у 1960–1980-х рр. Добре відобразив це І. Губерман:

*“Однажды здесь восстал народ
и, став творцом своей судьбы,
извёл под корень всех господ,
теперь вокруг одни рабы”*

Наведені анекдоти переконують в тому, що переважна більшість населення повністю зневірилась у гаслах проголошених революцією, яка скалічила долі багатьох поколінь радянських людей, принесла страждання робітництву і селянству, виховала слухняною наукову та творчу інтелігенцію, знівельювала й знецінила особистість.

Так, непомірним тягарем на плечі українського селянства лягла продрозверстка, запроваджена декретом Раднаркому РСФРР від 11 січня 1919 р. і введена в Україні в березні цього ж року. У відповідності з продрозверсткою селяни повинні були здавати державі за твердими цінами не лише залишки, а й значну частину необхідних їм хліба та інших сільгосппродуктів. На практиці, надзвичайні продовольчі загопи позбавляли селян мінімуму потрібного продовольства. Саме в цей період народилася частівка: *“Нема хліба, нема сала, бо совіцька власть забрала”*.

Становище, що склалося на селі, добре відображає такий анекдот:

*“Приходят как-то к Ленину ходоки из деревни:
— Владимир Ильич! Сними продрозверстку, с голодухи всю траву уже поели, скоро мычать начнём.*

— *Неправду говорите, товарищи: мы давеча с Феликсом Эдмундовичем бочку мёда съели и ничего — не жужжим!*”

Страшною, нічим не виправданою трагедією стали для радянського народу політичні репресії — важливий засіб формування та функціонування тоталітарної системи. “Червоний терор”, хоча і дещо емоційно, але досить правдиво висвітлений у книзі С. Мельгунова¹⁰.

Судові процеси у справах “Українського національного центру”¹¹, “боротьбистів”, “Української організації військової”, “Польської організації військової”¹² та інші позбавили життя багатьох видатних діячів української, польської культури, надбаня інших народів, що проживали на теренах УСРР. Причини переслідування інтелігенції добре пояснив один з відомих діячів соціал-демократичного руху Ф. Дан, яких писав: “Коли на порозі 1928 р., виявились перші провісники нового повороту — від НЕПу до “генеральної лінії”, до політики проведення шаленим темпом зверхніндустріалізації, а надалі й колективізації, то ця лінія надто різко суперечила науковим переконанням і загальній політично-психологічній установці інтелігенції, щоб вона добровільно могла її проводити...”¹³.

В кінці 1920 – на початку 1930-х рр. вістря репресій було спрямоване проти селянства. Державний терор проходив під прапором боротьби з “політичним бандитизмом”, супроводжувався масовими депортаціями населення, фабрикацією низки кримінальних справ. У цьому плані привертають увагу праці В. Земського, який на основі матеріалів НКВС визначив, що лише в 1930–1931 рр., у період масової колективізації з України було виселено 63817 селянських родин. З них у Північний край — 19658, за Урал — 32127, у Західний Сибір — 6556, у Східний Сибір — 5056, у Якутію — 97, на Далекий Схід — 323¹⁴.

Особливо активізувались політичні репресії в другій половині 1930-х рр. Зокрема, в 1935 р. було заарештова-

но — 24934 громадянина; в 1936 — 15717; в 1937 — 159573; в 1938 — близько 150 тис. наших співвітчизників¹⁵.

Марно владні структури СРСР та УРСР намагалися переконати населення в тому, що, переслідувань з боку держави зазнавали “антирадянські елементи”, особи, які спрямовували свою діяльність на повалення радянського устрою, готували терористичні акти проти діячів Комуністичної партії та держави.

Подібні твердження, оприлюднені в засобах масової інформації, викликали у населення серйозні сумніви. Більшість громадян радянської держави ніяк не могли зрозуміти, як Л. Троцький — з творців революції, найближчого соратника В. Леніна став “ворогом народу і партії”, або як міг стати “ворогом народу” сусід з квартири навпроти, що мав нагороди та заслуги перед партією. Таке нерозуміння віддзеркалювалось в серії як тогочасних, так і сучасних анекдотів:

“После Октябрьской революции обеспокоенный Бог послал в Россию трёх наблюдателей: Луку, Илью и Петра. От них поступают телеграммы: «Попал в ЧК. Святой Лука». «Попал и я. Пророк Илья». «Жив-здоров. Нарком Петров»”;

“— Иосиф Виссагионович, смогли бы вы для дела революции гасстгелять десять человек?

— Канэшно, Владимир Ильич!

— Скажите, батенька, а десять тысяч человек гасстгелять смогли бы?

— Канэшно, Владимир Ильич!

— Так, так, батенька мой... А если бы для дела революции нужно было гасстгелять десять миллионов человек? Смогли бы? — Ленин быстро взглянул на собеседника и хитро прищурился.

— Канэшно, Владимир Ильич!

— Э, нет, батенька мой, вот тут-то мы вас и попгавим!”

Через призму анекдотів можна простежити усю безпідставність репресій, надуманість звинувачень, що висувались арештованим. Ліміти репресованих, що встановлю-

валися вищим політичним керівництвом країни, вимагали від радянських спецслужб вдаватися до будь-яких заходів для їх виконання. У формі анекдотів громадяни висловлювали своє відношення до такої злочинної практики:

“Служащий пришёл на работу на пять минут раньше. Его посадили за шпионаж. Другой служащий пришёл на пять минут позже. Его посадили за саботаж. Третий пришёл минута в минуту. Его посадили за антисоветскую агитацию — он носил швейцарские часы”;

“В тюремной камере:

— Какой у тебя срок?

— Двадцать пять.

— За что?

— Ни за что.

— Врёшь! Ни за что десять дают”.

Форми і методи радянських спецслужб щодо фабрикації кримінальних справ знайшли своє відображення у низці нормативних актів вищого політичного керівництва країни та республіки, урядів СРСР та УРСР, народних комісаріатів внутрішніх справ тощо. Наприклад, 10 січня 1939 р. ЦК ВКП(б) надіслав секретарям обкомів, крайкомів, ЦК нацкомпартиї, наркомам внутрішніх справ, начальникам управлінь НКВС країв та областей телеграму такого змісту: “ЦК ВКП(б) роз’яснює, що застосування фізичного впливу в практиці НКВС було допущено з 1937 р. з дозволу ЦК ВКП(б)... Відомо, що всі буржуазні розвідки застосовують фізичний вплив стосовно представників соціалістичного пролетаріату і при цьому застосовують його в самих огидних формах. Питається, чому соціалістична розвідка повинна бути більш гуманною в ставленні до заклятих агентів буржуазії, заклятих ворогів робітничого класу і колгоспників. ЦК ВКП(б) вважає, що метод фізичного впливу повинен обов’язково застосовуватись і надалі, у вигляді виключення стосовно справжніх... ворогів народу як абсолютно вірний і доцільний метод”¹⁶.

Ставлення населення до форм і методів діяльності спецслужб відбилися також і в анекдотах. Своєрідною ілюстрацією цього можуть служити такі:

“— Каковы основные законы марксистской диалектики?”

— Первый: количество переходит в стукачество. Второй: битиё определяет сознание”;

“Сталин сообщил Берии, что у него пропала трубка. Назавтра Сталин сказал Берии, что трубка нашлась.

— А я уже арестовал 25 человек по этому делу, и все признались! — сказал Берия”.

Арешти партійних радянських керівників та рядових громадян тримали в постійному страхові населення країни. Чорний “воронок” колишніх спецслужб, який став незмінним атрибутом арештів, був нічним жахом кожної людини. Яскраво ілюструє цю ситуацію анекдот:

“1937-й год. Муж с женой спят в своей квартире. Вдруг среди ночи — шум и топот ног на лестнице. Резкий звонок в дверь, сопровождаемый громким стуком. Ни жив, ни мёртв, муж пошёл открывать. Через минуту возвращается:

— Не волнуйся, — говорит он, — это всего лишь наш дом горит”.

В анекдотах деякою мірою висвітлювались процеси в сфері ідеології, культури, певні новації введені більшовицькою владою. Народної критики зазнавали засоби масової інформації, які відверто приховували негативні сторони життя радянського суспільства, вдавалися до неприхованих фальсифікацій, вводили в оману громадян. Переконає в цьому низка анекдотів, в яких простежується скептичне ставлення населення до ЗМІ:

“— Рабинович, вы читаете газеты?”

— Конечно! Иначе откуда бы я знал, что у нас счастливая жизнь?”;

“— Какая разница между «Правдой» и «Известиями»?

— В «Правде» нет известий, а в «Известиях» нет правды”.

З іронією ставились навіть діячі культури до тих творчих методів, запроваджених більшовицькою партією. Серед них ходив такий анекдот:

— *Для чего придумали социалистический реализм?*
— *Чтобы кто-нибудь не вздумал описать социализм реалистически”.*

Становлення і функціонування тоталітарної системи нерозривно пов’язані з формуванням культу особи керівних діячів Комуністичної партії і радянської держави. У перші роки радянської влади особливо яскравого забарвлення набув культ осіб Леніна і Троцького. Пізніше, поступово, виступив на перший план культ особи Сталіна. У невластивому вигляді подавалися життя та діяльність Держинського, винного в загибелі сотень тисяч радянських людей, Крупської, що прагнула перетворити освіту і культуру в могутній ідеологічний прес, стала одним із ініціаторів створення системи політичної цензури та інших. На відміну від офіційної, зовсім іншу точку зору на зазначенні політичні фігури мали наші співвітчизники, які відверто висміювали радянських керівників. Як приклад, наведемо кілька анекдотів та частівок із зазначеної тематики:

“Жилец вселяется в новую комнату. Стены голые, лишь один гвоздь торчит. А из мебели — только портреты Ленина и Троцкого.

— *Даже не знаю, — чешет голову, — кого из них повесить, а кого к стенке поставит?”*

*“Сталин наш любимый,
Сталин дорогой!
Ленин уже умер,
А ты еще живой...”*

Рішення XX з’їзду КПРС (лютий 1956 р.), розгортання процесу реабілітації жертв репресій породжували анекдоти, які відображали тогочасну політичну ситуацію в країні. Популярним на той час був такий анекдот:

“Когда Сталина похоронили у Кремлёвской стены, на его могиле появился венок с надписью: «*Посмертно репрессированному от посмертно реабилитированных*»”.

Таким чином, аналіз політичних анекдотів дозволяє класифікувати їх за такими основними принципами:

- 1) за тематикою: події і явища в політичному, соціально-економічному та культурному житті країни; життя та діяльність керівників Комуністичної партії радянської держави;
- 2) за часом походження (відповідність у часі тим чи іншим подіям та явищам при відсутності інформації або поширення анекдотів, звернених у минуле, при наявності необхідної інформації).

Характеризуючи анекдоти, не можна не відзначити, що вони представляли розуміння народом тих процесів, що відбувалися в суспільстві, оскільки передавали інтерпретацію інформації, яка ретельно приховувалась державою. Слід відзначити, що в умовах жорсткої несвободи, вони віддзеркалювали ставлення народу до всіх важливих подій і явищ дійсності.

Примітки:

¹ *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка, – Т. 1. – М., 1999. – С. 17.

² Словарь современного русского литературного языка. – Т. 1. – М.–Л., 1948. – С. 139.; Словник української мови. – Т. 1. – К., 1970. – С. 45.; *Винокур Г.О., Ларин Б.А., Ожегов С.И.* и др. Толковый словарь русского языка. – Т. 1. – М., 1996. – С. 48.

³ Литературная энциклопедия. – Т. 1. – М., 1929. – С. 161–162.

⁴ *Королёв С.* Плагиат как alter ego цензуры // Индекс/Досье на цензуру// www.nevolya.ru.

⁵ *Фядотова Н.А.* Анекдот і афарыстыка у сучаснай газетнай перыёдыцы // *Веснік БДУ.* – Мінск, 2003. – № 1. – С. 123.

⁶ *Маслова Е.* К истории анекдотической литературы XVIII в. – СПб, 1909. – 206 с.; *Лядова И.А.* Политический анекдот как источник истории. – М., 2000. – 186 с.; *Курганов Е.* Анекдот как жанр. – СПб., 1997; Исторические анекдоты из русской жизни. – М., 2004. – 463 с.; *Фядотова Н.А.* Анекдот і афарыстыка у сучаснай газетнай перыёдыцы // *Веснік БДУ.* – Мінск, 2003. – № 1. – С. 122–127; *Блюм А.В.* “Благонамеренный и грустный анекдот...” или путешествие в архивный застеночек // *Звезда.* – 2001. – № 1. – С. 210–214.

⁷ *Бюллетень Истпарта.* – 1921. – № 1. – С. 18.

⁸ Там само. – С. 3.

⁹ *Власть смеха. Краткий курс истории СССР в анекдотах, карикатурах и постановлениях ЦК* // *Огонёк.* – 1998. – № 38. – С. 19. З метою збереження колориту і змісту анекдотів їх тексти подаються мовою оригіналу.

¹⁰ *Мельгунов С.П.* Красный террор в России. 1917–1923. – М., 1990. – С. 5.

¹¹ *Пристайко В., Шаповал Ю.* Михайло Грушевський і ГПУ–НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. – К., 1996. – 335 с.

¹² *Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З.* Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х років на Полтавщині // *Реабілітовані історією.* – К.–Полтава, 1992. – С. 5–49.

¹³ *Щетинов Ю.А.* Режим личной власти: к истории формирования // *Вестник Московского университета. Серия История.* – 1999. – № 4. – С. 12.

¹⁴ *Земсков В.Н.* Спецпереселенцы (по документам НКВД – МВД СССР) // *Социологические исследования.* – 1990. – № 11. – С. 3–4.

¹⁵ *Данилюк Ю.З.* Смертоносний покіс тридцять сьомого... // *Український альманах.* – Варшава, 1997. – С. 134.

¹⁶ *Бетеев В.И., Панов В.Д.* Оправданию не подлежит. – М., 1989. – С. 68.